

مؤلفه‌های گفتمان مبتنی بر آزاداندیشی در مناظره‌های رضوی؛ راهبردی آرمانی برای آسیب‌شناسی چالش‌ها و موانع تحقق کرسی‌های آزاداندیشی

دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۱۴ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۲/۲۷

محمد غفوری فر^۱، علیرضا حسینی^۲

چکیده

کرسی‌های آزاداندیشی به‌عنوان فرایندی مبتنی بر عقلانیت و به‌کارگیری خردجمعی در جهت تحقق بخشیدن به جنبش نرم‌افزاری و توسعه همه‌جانبه کشور، همواره مورد توجه بسیاری از اندیشمندان و متفکران بوده و جزء یکی از واژگان پرسامد در گفت‌وگوهای علمی و سیاسی جامعه کنونی ایران است. تحقق و شکوفایی این ایده با چالش‌ها و موانع بسیاری مواجه گشته است. عمده‌ترین مانع بر سر راه تحقق این ایده، نبود الگویی راهبردی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی - شیعی است تا به‌واسطه آن، آسیب‌ها شناسایی و چالش‌های موجود برطرف گردد. با بررسی آموزه‌های اسلامی و سیره ائمه معصومین (علیهم‌السلام) مشخص می‌شود که بهترین الگو در زمینه برگزاری مطلوب کرسی‌های آزاداندیشی، مناظره‌های منحصر به فرد امام رضا (علیه‌السلام) با بزرگان ادیان و مذاهب است. بدین منظور، پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی و با استناد به کتاب‌های تاریخی و روایی سعی دارد با محوریت مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) و بررسی و تحلیل مؤلفه‌های آن، چالش‌های پیش روی کرسی‌های آزاداندیشی را آسیب‌شناسی کند و زمینه پویایی و شکوفایی هر چه بیشتر آنها را فراهم آورد.

کلیدواژه‌ها: کرسی‌های آزاداندیشی، الگوی راهبردی، مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام)، آسیب‌شناسی، چالش‌ها.

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه کوثر بجنورد (نویسنده مسئول): m.ghafourifar65@gmail.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه کوثر بجنورد: alirhosseyni@yahoo.com

۱. مقدمه

برگزاری محافلی رسمی برای بیان شفاف، صریح، علمی و مستند دیدگاه‌های مختلف در خصوص مقوله‌های مهم اجتماعی، سیاسی و علمی کشور، با عنوان کرسی‌های آزاداندیشی، از نمونه‌های برجسته توجه به آزاداندیشی در عصر حاضر است. این ایده نخستین بار مورد تأکید مقام معظم رهبری، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای قرار گرفته است. این کرسی‌ها، به‌عنوان فرایندی مبتنی بر عقلانیت و به‌کارگیری خرد جمعی که ریشه در عینیت‌گرایی، واقع‌بینی، آزمون و خطا و تجربه دارد و از لوازم آن، عدم تعهد به افکار و اندیشه‌های خودساخته است، در جهت تحقق بخشیدن به جنبش نرم‌افزاری و توسعه همه‌جانبه کشور، همواره مورد توجه بسیاری از اندیشمندان و متفکران بوده و جزء یکی از واژگان پربسامد در گفت‌وگوهای علمی و سیاسی جامعه کنونی ایران است، اما برخلاف انتظار شاهد هستیم که طی سال‌های گذشته این ایده نتوانسته است چنان که باید تحقق یابد و جایگاهی شایسته بیابد و چه‌بسا آسیب‌ها و چالش‌هایی را نیز به‌همراه داشته است.

دلایل تحقق نیافتن کرسی‌های آزاداندیشی، در حوزه‌های مختلف و متفاوت قابل طرح است. یکی از وجوه عمده تحقق نیافتن این کرسی‌ها، نبود الگویی راهبردی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی است تا با پیروی از آن، آسیب‌ها و چالش‌های موجود در مسیر تحقق کرسی‌های آزاداندیشی شناسایی و این کرسی‌ها به جایگاه شایسته خود دست یابند و نتایج مطلوب آنها ارائه شود.

اصل آزاداندیشی و گفت‌وگو با مخالفان و پیروان ادیان و مذاهب گوناگون در اندیشه اسلامی از عصر نبوی شروع شد و در عصر علوی ادامه یافت. سایر ائمه (علیهم‌السلام) همچون صادقین آن را پیش بردند؛ لیکن اگر عصر رضوی را دوره اوج ترویج فرهنگ گفتمان مبتنی بر آزاداندیشی بدانیم، دور از واقعیت نیست. شاید به‌جرات بتوان گفت ایشان اولین شخصیتی است که باب «آزاداندیشی و گفت‌وگو» را در جامعه اسلامی باز کرده است. امام رضا (علیه‌السلام) گامی مؤثر برای رفع اختلاف‌ها و آشکار ساختن

نواقص موجود در ادیان تحریف شده و اثبات حقانیت اسلام برداشت. نمود بارز این پدیده را می توان در مناظره های امام (علیه السلام) با رهبران ادیان مختلف مشاهده کرد. بنابراین، با اذعان به اهمیت این مناظره ها، پژوهش حاضر درصدد است تا ضمن واکاوی مؤلفه های حاکم بر گفتمان مبتنی بر آزاداندیشی در مناظره های امام رضا (علیه السلام) به عنوان الگویی اسلامی و شیعی، به آسیب شناسی چالش ها و موانع پیش روی کرسی های آزاداندیشی در عصر حاضر بپردازد و این مناظره ها را به عنوان بهترین الگو برای برگزاری مطلوب کرسی های آزاداندیشی در عصر حاضر معرفی کند.

۱-۱ سؤال های پژوهش

۱. مؤلفه های گفتمان مبتنی بر آزاداندیشی در مناظره های امام رضا (علیه السلام) با بزرگان ادیان و مذاهب کدام است؟
۲. آیا می توان از مؤلفه های مناظره های امام رضا (علیه السلام) ضابطه و قاعده ای استخراج و آن را به عنوان الگویی راهبردی مبتنی بر آموزه های اسلامی برای تبیین آسیب ها و نقاط ضعف کرسی های آزاداندیشی در عصر حاضر معرفی کرد؟

۲-۱ فرضیه پژوهش

مناظره های امام رضا (علیه السلام) الگویی ایده آل برای برگزاری مطلوب کرسی های آزاداندیشی در عصر حاضر بوده و با بهره گیری از این مناظره ها و مؤلفه های مطرح در آن (شرایط، مبانی و روش های حاکم بر مناظره ها) می توان چالش ها و نقاط ضعف عمده کرسی های آزاداندیشی را در عصر حاضر آسیب شناسی کرد.

۳-۱ هدف پژوهش

هدف این پژوهش الگوبرداری از مؤلفه‌های حاکم بر گفتمان مبتنی بر آزاداندیشی در مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) با هدف آسیب‌شناسی کرسی‌های آزاداندیشی و چالش‌های پیش روی آن در عصر حاضر است تا در نتیجه آن، به شکوفایی و توسعه همه‌جانبه کشور در زمینه‌های مختلف علمی کمک شود.

۴-۱ روش پژوهش

پژوهش حاضر سعی دارد به روش توصیفی - تحلیلی، مؤلفه‌های گفتمان مبتنی بر آزاداندیشی در مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) را به‌عنوان الگویی راهبردی برای کرسی‌های آزاداندیشی بررسی کند. اجرای این پژوهش مبتنی بر مطالعه کتابخانه‌ای منابع و اسناد و استفاده از فنون استنباط و استدلال در تحلیل اطلاعات است و با بازخوانی، بررسی اسناد و پژوهش‌های موجود، داده‌های کیفی به‌صورت توصیفی و تحلیلی طبقه‌بندی و ارائه شده‌اند.

۵-۱ پیشینه پژوهش

درباره مناظره امام رضا (علیه‌السلام) با متکلمان و رهبران ادیان، مقاله‌های متعددی نوشته شده است. از آن جمله می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره کرد: «نگاهی به شیوه مناظره امام رضا (علیه‌السلام) با بزرگان ادیان» (صادق‌بان، ۱۳۸۸)؛ «تحلیل گفتمانی مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام)» (مجیدی، ۱۳۹۲)؛ «امام رضا (علیه‌السلام) و الگوی رفتار ارتباطی با پیروان سایر ادیان و مذاهب: مسئله پلورالیسم دینی هنجاری در فرهنگ رضوی» (گنجور و بیدهندی، ۱۳۹۰) و ...

جستجو درباره پیشینه پژوهش حاضر نشان می‌دهد تاکنون هیچ مقاله یا کتابی درباره ارائه الگویی راهبردی برای آسیب‌شناسی کرسی‌های آزاداندیشی صورت نگرفته است. این پژوهش که در نوع خود بدیع و جدید است، می‌کوشد تا با بهره‌گیری از مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) با رهبران ادیان و مذاهب، از یک سو این

مناظره‌ها را تحلیل و بررسی کند و از سوی دیگر با بهره‌گیری از مؤلفه‌های این مناظره‌ها، الگویی راهبردی برای کرسی‌های آزاداندیشی، آسیب‌ها و چالش‌های آن ارائه دهد.

۲. کرسی‌های آزاداندیشی

۱-۲ چپستی کرسی‌های آزاداندیشی

«کرسی» به معنای تخت یا درس تخصصی یک استاد دانشگاه است. در لغت‌نامه نیز به معنای رها و وارسته آمده است. در اصطلاح اندیشه نیز به معنای تفکر و تأمل عنوان شده است (معین، ۱۳۶۳: ۱/ ذیل واژه کرسی). از نظر اصطلاحی و مفهومی نیز کرسی آزاداندیشی به معنای ایجاد فضایی برای طرح نظرها و اندیشه‌های گوناگون در فضای مبتنی بر منطق و بحث دربارهٔ مباحث مختلف و به‌نمایش گذاشتن تفکرات گوناگون است.

راه‌اندازی کرسی‌های نقد و نظریه‌پردازی و آزاداندیشی، از جمله موضوعات بنیادی و مبنایی است که رهبر انقلاب از همان سال‌های آغازین دههٔ هشتاد، در پاسخ به نامهٔ جمعی از فضلاء حوزهٔ علمیه قم به آن توجه کردند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۱) و در مناسبت‌های مختلفی که با استادان، دانشجویان و طلاب و فضلاء حوزه و دانشگاه دیدار داشتند، اهمیت این موضوع را تبیین و بر اجرای آن تأکید کردند.

۲-۲ ضرورت کرسی‌های آزاداندیشی در عصر حاضر

در عصر حاضر تنوع علوم به حدّ اعلای خود رسیده است و هر روز شاهد نظریات و اختراعات جدید هستیم. دیدگاه‌های مختلف از یک سو باطل می‌شود و از سوی دیگر نظریات جدید در شکل نوعی عرضه می‌شوند. این موضوع مختصّ علوم بشری نیست

بلکه در عرصه اعتقادات فلسفه، جامعه‌شناسی و سایر علوم هم نظریات مختلفی پا به عرصه وجود می‌گذارند. طبیعی است، نیاز به بحث و گفت‌وگو و تشکیل کرسی‌های آزاداندیشی اهمیت بیشتری دارد تا صحت و سقم نظریات بر پایه استدلال و برهان استوار شود. بنابراین، ما در این عصر نیاز بیشتری به برپایی این کرسی‌ها به‌عنوان شاهراه اصلی تولید علم و دانش و شکوفایی اندیشه و تفکر داریم.

۳. قالب‌های کرسی آزاداندیشی

از آنجاکه متولی اصلی طرح کرسی‌های آزاداندیشی مقام معظم رهبری بوده‌اند، با مراجعه به سخنرانی‌های ایشان می‌توان قالب‌های کرسی آزاداندیشی را ذیل چند عنوان دسته‌بندی کرد (خبرنامه دانشجو، ۱۳۹۰: ۲):

۱. کرسی‌های نظریه‌پردازی

۲. کرسی‌های پاسخ به سؤالات و شبهات

۳. کرسی‌های نقد و مناظره.

مقام معظم رهبری در سخنان خود پیرامون کرسی‌های آزاداندیشی، از میان سه قالب فوق، بر روی قالب بحث و مناظره تأکید بیشتری کرده‌اند: «در قالب مناظره‌های قانونمند و توأم با امکان داور» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۱)؛ «چند نفر فقیه بنشینند، چند نفر حقوقدان بنشینند، چند نفر فیلسوف بنشینند، چند نفر جامعه‌شناس بنشینند درباره‌ی اساسی‌ترین مسائل... با هم بحث کنند.» (همان: ۱۳۸۴ الف)؛ «مجالس تخصصی بحث انجام بگیرد» (همان: ۱۳۸۴ ب)؛ «کرسی نظریه‌پردازی و مباحثه تشکیل بشود» (همان: ۱۳۸۶)؛ «حرف همدیگر را نقد کنند، با همدیگر مجادله کنند.» (همان: ۱۳۸۸).

با نظر داشت این نقل‌قول‌ها، می‌توان «بحث و مناظره» را مناسب‌ترین قالب برای برگزاری کرسی‌های آزاداندیشی دانست. با توجه به مطالب فوق، پیش از بررسی

مؤلفه های گفتمان مبتنی بر آزاداندیشی در مناظره های امام رضا (علیه السلام) بیان توضیحاتی در راستای تبیین معنا و مفهوم مناظره و همچنین اهداف آن، ضرورت دارد.

۱-۴ چستی مناظره

معنا و مفهوم مناظره در لغت

مناظره از ریشه «نَظَرَ يَنْظُرُ» به معنای نگاه کردن است. «سعید شرتونی» در «اُقرَب الموارِد» بیان می دارد: این کلمه به معنای «قاربه» است، به معنای نزدیک شدن دو یا چند نفر و یا چند نفر به یکدیگر» (شرتونی، ۱۹۹۳، ج ۲: ۱۳۱۶).

دهخدا نیز درباره مناظره می گوید: «مناظره یعنی در امری با هم بحث و گفت و گو کردن، فکر کردن در حقیقت و ماهیت دو چیز و با هم سؤال و جواب کردن، به کار رفته است. (دهخدا، ۱۳۳۱، ج ۴۶: ۱۱۷).

معنا و مفهوم مناظره در اصطلاح

«بستانی» در «محیط المحيط» علم مناظره را این گونه تعریف می کند: «مناظره، علمی است که در آن چگونگی آداب هر راهی برای اثبات مطلوب و نفی آن و یا نفی دلیل مطلوب در برابر خصم شناخته می شود و موضوع آن بحث است. مناظره در اصطلاح اهل علم درباره نظر دو طرف در نسبت بین دو شیء برای اظهار رأی درست نیز به کار می رود.» (بستانی، ۱۹۸۷: ۹۰۱).

مناظره عبارت است از گفت و گوی طرفینی رو در رو و به میان آوردن هر آنچه به آن معتقد است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۸ق: ۸۱۶).

با توجه به این تعریف ها می توان بیان داشت، مناظره، مکالمه و گفت و گویی دوطرفه است که هر یک با استدلال و ارائه براهین، سعی می کنند برتری و فضیلت

خویش را بر دیگری به اثبات برسانند.

۲-۴ موضوع و هدف مناظره

مناظره یکی از انواع ادبی است که بر اساس گفت‌وگو بین دو طرف یا بیشتر، درباره موضوعی شکل می‌گیرد که در آن هر یک از طرفین، مطالب و دلایلی را برای اثبات مدعای خود بیان می‌کند. موضوع مناظره ممکن است مسائل علمی، عقیدتی، اخلاقی، اجتماعی و... باشد.

هدف اصلی مناظره‌های رسمی، رسیدن به حقیقت یک امر است؛ بر خلاف مجادله‌ها که هدف از آنها، اسکات خصم و غلبه بر اوست. (حجتی، ۱۳۸۷: ۵۴۷).

خواجه نصیر طوسی نیز در این باره می‌گوید: مناظره میان دو صاحب رأی متقابل است که هر یک متکفل بیان رأی خود است، به شرط آنکه هر دو بُعد از وضوح، مساعدت حق کنند و غرض دیگری در کار نباشد (طوسی، ۱۳۶۱: ۴۴۸).

مناظره اهداف دیگری نیز همچون آموزش، تقویت ذهن و حافظه، افزایش مهارت سخنوری و... دارد (ر.ک: عصیری، ۱۳۸۹: ۶۵-۷۰).

۵. مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام): الگویی راهبردی برای کرسی‌های آزاداندیشی

یکی از پارادایم‌های مهم فکری و فرهنگی عصر رضوی را می‌توان آزاداندیشی دانست. حضور عالمان غیرمسلمان و بروز اندیشه‌های گوناگون در قالب مباحثه‌ها و مناظره‌های آزادانه، از لوازم مهم این پدیده است.

امام رضا (علیه‌السلام) استقلال فکری و رشد اندیشه و به‌کارانداختن قدرت را فی‌نفسه ارزش می‌داند. ایشان، گرایش مردم به پرسش، تحقیق و انتخاب آگاهانه را بسیار تمجید می‌کنند و می‌فرمایند: «هر فردی در اندیشه آزاد است و در اصل

اندیشه تحمیلی نیست». شاید به جرأت بتوان گفت که امام رضا (علیه‌السلام) اولین شخصیتی است که باب «آزاداندیشی و گفت‌وگو» را در جامعه اسلامی باز کرد. نمود بارز این پدیده را - که از شاخص‌ترین مسائل زندگانی علمی و سیاسی امام است - می‌توان در مناظره‌های حضرت با رهبران ادیان مختلف مشاهده کرد.

ایشان در مناظره‌های خود با بهره‌گیری از مؤلفه‌هایی کارآمد، گامی مؤثر برای رفع اختلاف‌ها و آشکار ساختن نواقص موجود در ادیان تحریف شده و اثبات حقانیت اسلام برداشته است که با تبیین این مؤلفه‌ها می‌توان به الگویی راهبردی برای کرسی‌های آزاد اندیشی دست یافت.

۶. مؤلفه‌های مناظره‌ها

۱-۶ شرایط مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام)

پیش از پرداختن به مبانی و اصول مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) باید به چند شرط حاکم بر فرایند مناظره‌های آن حضرت توجه کرد زیرا روش مناظره علمی مستلزم در نظر گرفتن شرایطی خاص است. با مطالعه و بررسی مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) می‌توان شرایط خاصی را به‌عنوان شرایط یک مناظره علمی و کارآمد، استخراج کرد:

۱-۱-۶ شناخت موضوع و محور مناظره

امام رضا (علیه‌السلام) در جریان مناظره‌ها و برخوردهای خویش با دانشمندان سایر مذاهب به این مسئله اعتقاد داشتند که هر یک از دو طرف بحث باید نسبت به تفکری که در صدد اثبات یا نفی آن هستند، شناخت کافی داشته باشند زیرا از دیدگاه ایشان ناآگاهی از آن فکر و جزئیاتش، گفت‌وگو را به دشنام و ناسزاگویی‌های

بی‌جهت و نیز جدل و مغالطات جدلی تبدیل می‌کند که وسیله و پوششی است برای جبران ضعف دفاع طرفین بحث. در حالی که اگر آنان نسبت به موضوع بحث شناخت و آگاهی داشته باشند، به‌خوبی می‌دانند چگونه بحث را آغاز کنند و در آن وارد شوند و چگونه با روشن‌بینی و آرامش فکری و استدلال قوی، متانت کلام و نیز تکیه بر دلایل متقن، آن را به پایان برسانند.

استدلال‌های حضرت رضا (علیه‌السلام) در این زمینه تکیه بر کلام الهی است: «الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ.» (آنان که در آیات خدا بی‌هیچ حجت و برهان به جدال و انکار برمی‌خیزند این کار، سخت خدا (و رسول) و اهل ایمان را به خشم و غضب آرد. بلی این‌گونه خدا بر دل هر متکبر خودکامه‌ای مهر (شقاوت) می‌زند (که با سعادت خود دشمن می‌شود). (غافر/۳۵)

۲-۱-۶ مدیریت و سازماندهی صحیح جلسه مناظره

یکی از مهم‌ترین شرایطی که در مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) به چشم می‌خورد، مدیریت جلسه توسط مأمون برای جلوگیری از بروز هر گونه اشکال در روند برگزاری مطلوب جلسه مناظره بوده است. به‌عنوان نمونه، هنگامی که در حین مناظره، سلیمان تناقض‌گویی می‌نمود، مأمون می‌گوید: «وَيْلَكَ يَا سُلَيْمَانُ، كَمْ هَذَا الْغَلَطُ وَالْتَرَدُّ؟ اِقْطَعْ هَذَا وَخُذْ فِي غَيْرِهِ، إِذْ لَسْتَ تَقْوَى عَلَى غَيْرِ هَذَا الرَّدِّ.» (وای بر تو سلیمان! چقدر این حرف غلط را تکرار می‌کنی؟ این سخن را قطع کن و به سراغ چیز دیگری برو!) (ابن بابویه، شماره ۱۴۰۴، ج ۱: ۳۸۰).

۳-۱-۶ به‌روز بودن و کارآمدی موضوع مناظره

نگاهی به مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) با مخالفان مسلمان و غیر مسلمان در دوره ولایتعهدی، این مطلب را روشن می‌کند که بنا به اقتضای جایگاه ولایتعهدی و

نیز شرایط اجتماعی و سیاسی آن دوران، شاخصه دفاع از اسلام در مقابل مکاتب، مذاهب و فرقه‌های انحرافی و التقاطی بسیار پررنگ بوده است (درخشه، ۱۳۹۱: ۱۸۹) زیرا یکی از مسائلی که امام (علیه‌السلام) در دوران خویش با آن مواجه گردید، بروز شباهت دینی و مباحث کلامی بود که از ناحیه جریانات گوناگون فکری به سرعت فراگیر شد و موجب گردید، در هر زمینه اختلاف نظر ایجاد شود. در برابر این گروه‌ها و مکاتب، امام رضا (علیه‌السلام) می‌کوشید تا در مناظره‌ها با رهبران این فرقه‌ها موضع خود را در برابر این مسائل بیان فرماید. (عطاردی، ۱۴۰۶ق، ج ۱: ۳۷۰-۳۷۱؛ جعفریان، ۱۳۸۳: ۴۵۰).

۴-۱-۶ نظم منطقی و ساماندهی علمی مباحث

تنظیم و ارتباط معنایی الفاظ گفتار، از جمله شاخص‌های اجتناب‌ناپذیر سخن مفید و جهت‌دار در مناظره علمی است. از این‌رو، مجموعه یک بحث اساسی باید چنان عنوان، دسته‌بندی، تحلیل و جمع‌بندی و پایان مناسبی داشته باشد که هر دو طرف مناظره به‌خوبی آن را بفهمند و درک کنند.

امام رضا (علیه‌السلام) در مناظره‌ها، با تکیه بر سیر منطقی مباحث، سخن را به گونه‌ای تنظیم می‌فرمود تا هر گونه ابهامی را در این زمینه برطرف سازد و طرف مقابل، حقیقت را به طور کامل دریابد.

به عنوان نمونه، امام (علیه‌السلام) در پاسخ به اولین پرسش عمران صابئی درباره نخستین موجود، فرمود: «سؤال کردی، اینک پاسخ آن را دریاب! اما خداوند یگانه، از ازل بی‌همتا بود، موجودی است که همراه او هیچ چیزی نبوده است. بی‌آنکه حدود و اعراض به ساحت او راه یافته باشد و همواره چنین است. او سیر مخلوقات را به شکل بی‌سابقه ابداع و اعراض مختلف و حدود گوناگون آفرید. آفرینش بدیع را نه در ظرف چیزی به داشت و نه درون چیزی که مخلوق او نباشد محدود ساخت. نه با چیزی برابر ساخت نه با چیزی مشابه قرار داد. سپس، خداوند سبحان مخلوقات را بسیار

متنوع آفرید: خالص، غیرخالص و مختلف، دارای همسازی و وحدت و دارای رنگ‌ها، مزه‌ها و طعم‌ها و نظایر آن. این آفرینش، نه دلیل نیاز خداوندی به مخلوق بود و نه برای کسب مرتبه‌ای که خداوند به منظور دست‌یافتن به آن محتاج خلقت کائنات باشد. همچنان‌که در جریان خلقت، ذات مقدسش نه افزایشی داشت و نه کاهشی. ای عمران! آنچه را گفتم تعقل کردی؟ عمران گفت: بلی، به خدا سوگند، سرورم. سپس افزود: بدان، ای عمران! اگر به فرض خداوند سبحان می‌خواست آنچه را که آفریده از روی نیاز خلق کند؛ در این صورت، باید تنها چیزی را می‌آفرید که به‌وسیله آن برای رفع نیازش مدد بگیرد. در این صورت نیز شایسته بود که خداوند چندین برابر مخلوقاتی که آفریده است پدید آورد؛ زیرا هر اندازه موجودی از کمک بیشتر برخوردار باشد، نیرومندتر می‌شود. ای عمران! احتیاج برای خداوند قابل تصور نیست؛ زیرا اگر پدیدآوردن مخلوقات به‌منظور رفع احتیاج صورت گیرد، هر یک از آنها به‌نوبه خود سبب مطرح‌شدن احتیاجی دیگر خواهد بود. بدین جهت است که می‌گوییم: خداوند متعال مخلوقات را از روی احتیاج نیافرید بلکه احتیاج را در قلمرو مخلوقات پدیدار ساخته است تا از ناحیه برخی از آنها به جانب بعضی دیگر منتقل شود و گروهی از مخلوقات را بر گروه دیگر ترجیح داده است بی‌آنکه نیازمند آنچه برتر نهاده باشد یا با آنچه که فروتر ساخته، خصومت ورزد. آری، او بدین ترتیب موجودات را آفریده است.» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰: ۳۱۰).

۱-۵ ارائه نتیجه مطلوب

روند اجرایی مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) به‌گونه‌ای پیش می‌رود که در نهایت، گفت‌وگوها و مباحث مطرح شده در آن منجر به ارائه یک نتیجه مطلوب، کارآمد و هدفمند برای مخاطبان‌ش می‌شود.

مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) با متکلمان و رهبران ادیان مختلف سبب اقناع و سکوت آنان در برابر اندیشه اسلامی و تشیع گردید و به آنان ثابت کردند که به بن بست رسیده و نمی‌توانند سعادت بشر را تأمین کنند. برخی از رهبران ادیان مختلف

به ضعف خود اذعان کردند و برخی دیگر مسلمان شدند. عمران صابئی، مناظره‌های طولانی با حضرت رضا (علیه‌السلام) دارد. نوفلی می‌گوید که سؤال و جواب بین امام رضا (علیه‌السلام) و عمران صابئی طولانی شد و حضرت او را در بیشتر مسائل مجاب کرد تا به آنجا رسید که عمران صابئی گفت: «يَا سَيِّدِي أَشْهَدُ أَنَّهُ كَمَا وَصَفْتَ، وَلَكِنَّ بَقِيَّتَ لِي، مُسْأَلَةٌ. الْأَمَامُ: سَلْ عَمَّا أُرَدْتُ.» (ای آقای من! شهادت می‌دهم تو چنان هستی که وصف کردی؛ ولی یک مسئله باقی مانده است. امام فرمود: هر چه می‌خواهی بپرس!) (طبرسی، ۱۹۶۶، ج ۲: ۴۱۹-۴۲۰). مسئله بعدی و آخرین مسئله را پرسید و حضرت به‌خوبی پاسخ وی را داد. آن‌گاه گفت: «أَفْهَمْتَ يَا عَمْرَانَ، قَالَ نَعَمْ يَا سَيِّدِي، قَدْ فَهَمْتُ. وَأَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى مَا وَصَفْتَهُ وَوَحْدَتَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدَهُ الْمَبْعُوثُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ. ثُمَّ خَرَّ سَاجِدًا نَحْوَ الْقِبْلَةِ وَأَسْلَمَ.» (آقای من! فهمیدم و شهادت می‌دهم که خداوند همان‌گونه است که شما به یگانگی توصیفش کردی و محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله) بنده‌ای برانگیخته برای هدایت بشر است. آنگاه رو به قبله به سجده افتاد و اسلام آورد.) (همان: ۴۲۱-۴۲۲).

۶-۱-۶ بستر فرهنگی مناسب برای آزاداندیشی و مناظره

در عصر عباسی به‌ویژه در زمان هارون و مأمون، با تأسیس مراکزی با عنوان «بیت الحکمه» صنعت ترجمه به‌صورت گسترده رونق یافت و کتاب‌های علمی مختلف - از اندیشه‌های گوناگون یونان گرفته تا مصر و از هند تا ایران و روم - به زبان عربی ترجمه شد (قیومی، ۱۳۷۳: ۲۹). از رهگذر آشنایی مسلمانان با ادیان مختلف و ترجمه آثار آنان در دوره عباسی، فضای آزاداندیشی جامعه عباسی را فرا گرفت (سبحانی، ۱۴۱۱ق، ج ۱: ۴۱).

در زمان حکومت مأمون، فضای فرهنگی و سیاسی حاکم بر جامعه اسلامی موجب طرح آراء و نظرهای مختلف و همچنین پرسش‌ها و شبهه‌های عدیده از سوی گروه‌های گوناگون شد. پیدایش این وضعیت، پاسخگویی و دفاع از کیان اسلام و تشیع را ایجاب می‌کرد. طبیعتاً نقش امام رضا (علیه‌السلام) در مواجهه با این امواج فکری، بسیار

خطیر و حساس بود زیرا ایشان باید به تبیین و تحلیل نظرهای انحرافی و دفع این شبهه‌ها می‌پرداختند.

۲-۶ اصول و روش مناظره‌های علمی امام رضا (علیه‌السلام)

امام رضا (علیه‌السلام) در مناظره‌هایش به صورت نظام‌مند و سازمان‌یافته از روش‌ها و مبانی مختلفی بهره می‌گرفت که از مهم‌ترین آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱-۲-۶ آزادی بیان و اندیشه

یکی از ویژگی‌های برجسته و ارزشمند امام رضا (علیه‌السلام) اهتمام به آزادی بیان و اندیشه است. ایشان برای طرف مناظره‌کننده حق برخورداری از آزادی بیان و اندیشه قایل بود و او را از چنین حقی منع نمی‌کرد.

آن حضرت در مناظره با سلیمان مروزی، چنان وی را مجاب فرمود که سلیمان پنج‌بار، سرگشته و حیران گردید و نتوانست پاسخی ارائه دهد. خطاها و اشتباهات وی به اندازه‌ای بود که مأمون و حاضران را به خنده واداشت. از جمله اشتباهات سلیمان این بود که با وجود شنیدن پاسخ‌های قانع‌کننده امام، سخن خود را تکرار می‌کرد. حضرت دوباره این نکته را به وی متذکر می‌شدند و نه تنها شخص امام بلکه مأمون عباسی نیز به تناقض‌گویی او تصریح می‌کرد. سلیمان تا پایان بحث از تناقض‌گویی دست نکشید و با استفاده از مغالطه‌های جدلی به مطالب پیشین می‌پرداخت (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰: ۳۳۲)، اما امام با وجود این همه تناقض‌گویی، فرصت پرسش و پاسخ و بحث آزادانه را از او سلب نکرد.

برای تأیید این ویژگی در مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) یک نمونه دیگر نیز ارائه می‌شود: آن حضرت به جاثلیق، پیشوای بزرگ مسیحیان فرمود: «یا جاثلیق! سَلِّ عَمَّا بَدَأَ لَكَ» (ای جاثلیق! از آنچه برایت ظاهر می‌شود (آنچه می‌خواهی)

بپرس). این امر بیانگر آن است که حضرت آن قدر به خودشان مطمئن بودند که هر سؤالی می‌کردند، قادر به پاسخگویی بود و اینکه اسلام دینی است که پاسخگوی همه نیازهای بشری و منبع همه علوم، از این‌جا سرچشمه می‌گیرد. حتی موقعی که مناظره با همه علمای آن زمان را به پایان می‌رساند، رو به رؤسای ادیان می‌کند و به آنها می‌فرماید: «ای قوم، اگر در میان شما کسی مخالف اسلام است و سؤالی دارد، هر سؤالی را که می‌خواهد بدون هیچ خجالتی مطرح کند (ابن بابویه، ۱۴۰۴ ق، ج ۱: ۱۵۴-۱۶۸).

۲-۲-۶ داشتن سعه صدر و تحمل عقاید و آرای دیگران

یکی دیگر از روش‌ها و اصولی که می‌توان از روند مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) به دست آورد، داشتن سعه صدر و تحمل نظرهای دیگران است. اگر امام در طول مناظره با نظر مخالفی مواجه می‌شد نه تنها با آن نظر مخالف نمی‌کرد، بلکه از افکار مخالف نیز استقبال می‌کرد. ایشان در موقعیت‌های زیادی با کمال رضایتمندی می‌پذیرد که دیگران هم حق دارند آزادانه فکر کنند و هر چه خواستند، بگویند و این را گامی مثبت و مقدماتی در ایجاد ارتباط و گفت‌وگو با افراد دیگر می‌دانستند چون عدم تحمل آرا و عقاید دیگران نه تنها سبب گفت‌وگو نمی‌شود؛ بلکه سبب دوری و بدبینی به یکدیگر نیز می‌شود. در مناظره بین آن حضرت و جاثلیق، جاثلیق زمانی که با استدلال امام مواجه می‌شود که می‌فرماید: ما به خدا معتقدیم و به عیسایی که معتقد به نبوت محمد بود و ما چیزی علیه عیسی نداریم مگر ضعف و کمی روزه و نماز او. در این جا جاثلیق با شنیدن اینها فریاد زد: وَاللَّهِ إِنَّا لَنُؤْمِنُ بِعِيسَى (علیه‌السلام) الَّذِي آمَنَ بِمُحَمَّدٍ (صلى الله عليه وآله) وَ مَا نَنْقُمُ عَلَى عِيسَاكُمْ شَيْئًا إِلَّا ضَعْفَهُ وَ قَلْبَهُ صِيَامِهِ وَ صَلَاتِهِ أَفْسَدْتُ وَاللَّهِ عِلْمَكَ وَ ضَعَفْتُ أَمْرَكَ وَ مَا كُنْتُ إِلَّا أَنْتَكَ أَعْلَمُ أَهْلَ الْإِسْلَامِ» (به خدا دانش و علم خود را فاسد کردی و امورت ضعیف شد. ما فکر می‌کردیم تو عالم‌ترین اهل اسلام هستی). امام (علیه‌السلام) به آرامی با او روبه‌رو شد و با توجه به خدا انگاشتن عیسی مسیح توسط مسیحیان، به وی پاسخ

داد (طبرسی، ۱۳۳۸، ج ۲: ۴۱۳).

۳-۲-۶ پایبندی به اصول و ضوابط اخلاقی

الف) پرهیز از تعصب

حضرت در برخورد با پیروان ادیان دیگر، هرگز متعصبانه عمل نمی‌کردند؛ بلکه اگر طرف مقابل ایشان قرآن و پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) را قبول نداشت، به دور از هرگونه تعصب، همان کتابی را که او بدان باور داشت، مبنای مناظره قرار می‌داد و حجت و دلیل را از همان کتاب اقامه می‌کرد تا طرف مقابل نتواند آن را انکار کند.

برای نمونه، پس از آنکه مأمون جلسه‌ی مناظره را مهیا کرد، جاثلیق به مأمون گفت: «يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ أَحَاجُّ رَجُلًا يُحَاجُّ عَلِيَّ بِكِتَابِ أَنَا مُنْكَرُهُ وَنَبِيِّ لَا أُوْمِنُ بِهِ فَقَالَ الرَّضَا (ع) يَا نَصْرَانِي فَإِنِ احْتَجَجْتُ عَلَيْكَ بِإِنجِيلِكَ أَتَقْرُبُ بِهِ قَالَ الْجَاثِلِيُّ وَهَلْ أَقْدَرُ عَلَيَّ دَفْعَ مَا نَطَقَ بِهِ الْإِنجِيلُ نَعَمْ وَاللَّهِ أَقْرُبُ بِهِ عَلَيَّ رَغْمَ أَنْفِي» (ای امیرالمؤمنین! من چگونه با کسی مناظره کنم که از کتابی دلیل می‌آورد که ما منکر آن هستیم از پیامبری سخن می‌گوید که من به وی ایمان ندارم؟ امام فرمودند: ای نصرانی! اگر برای تو از انجیل دلیل و حجت بیاورم می‌پذیری؟ جاثلیق گفت: آیا قادرم، آن چیزی را که انجیل بیان داشته، نپذیرم؟ بله، به خدا سوگند اقرار می‌کنم اگر چه علیه من باشد) (طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۲: ۴۰۴).

ب) احترام و تکریم متقابل

تکریم و احترام متقابل امام (علیه‌السلام) نسبت به طرف مناظره نیز یکی دیگر از روش‌های آن حضرت بوده است. ایشان در هیچ یک از مناظره‌ها و مباحث به کسی توهین نمی‌کرد و بر احترام به دیگران و پرهیز از کاربرد الفاظ زشت و ناپسند تأکید داشت و می‌کوشید با پایه‌ریزی یک سیره‌ی اخلاقی در گفت‌وگوها، فضای دوستی را

حاکم کند.

به عنوان نمونه، امام رضا (علیه السلام) هیچ گاه در هنگام مناظره طرف مقابل را تحقیر نمی کرد و حتی اگر اطرافیان، طرف مناظره را مورد تمسخر و استهزا قرار می دادند، آنها را به ملایمت دعوت می نمود؛ چنان که در مناظره امام و سلیمان مروزی رخ نمود. آنگاه که تمام راه های جواب را بر سلیمان بست و سلیمان شروع به تناقض گویی کرد، همه حاضران در جلسه به سلیمان خندیدند؛ اما امام رو به مردم کرد و از آنان خواست نسبت به سلیمان ملایمت به خرج دهند و پس از آن، گفت و گو را ادامه داد (طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۲: ۴۰۱).

همچنین آن حضرت در مناظره، هیچ گاه قصد محکوم کردن و سرزنش طرف مقابل را نداشت، بلکه هدفش صرفاً تعلیم و آموزش بود. از این رو، در مناظره با عمران گهگاه به او می فرمودند: «أَفَهَمْتَ؟» (آیا مطلب را فهمیدی). او نیز می گفت: «نَعَمْ يَا سَيِّدِي، زِدْنِي» (بله فهمیدم، توضیح بیشتری بدهید) (همان: ۴۵۲).

ج) رعایت عدالت و انصاف

امام رضا (علیه السلام) همواره در مناظره ها بر لزوم رعایت عدالت در گفتار و به عبارتی منطق صواب که از طریق عرضه اندیشه های دیگری و پذیرش نقدهای وارد بر آن محقق می شود، تأکید بسیار داشت به گونه ای که پیش از آغاز مناظره، از طرف مناظره خود می خواست که به عدالت و انصاف در بحث توجه داشته باشد. برای مثال، امام (علیه السلام) در پاسخ به درخواست عمران صابئی برای پرسش از امام (علیه السلام) فرمود: «سَأَلْ يَا عِمْرَانُ وَعَلَيْكَ بِالتَّصَفَةِ وَإِيَّاكَ وَالْخَطْلَ وَالْجَوْرَ» (سؤال کن؛ ولی انصاف را در بحث از دست مده و از سخن باطل و فاسد و منحرف از حق بپرهیز) (همان).

۴-۲-۶ خود داری از نقد شخصیت افراد به جای نقد استدلال

از جمله اصول برجسته در مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) پرهیز از نقد شخصیت طرف مقابل است. ایشان در هیچ جای مناظره مخاطبان را به دروغ‌گویی و مغالطه‌کاری متهم نمی‌کند، بلکه در همه موارد نقاط اشتباه و انحراف آنان را متذکر می‌شود. در حقیقت، از نقد شخصیت افراد خودداری و تنها استدلال‌های آنان را نقد می‌کرد. در مقابل، افرادی نظیر جاثلیق از تنها فرصتی که برای نقد شخصیت امام پیدا می‌کردند استفاده و حضرت را به جهل و ناتوانی علمی متهم می‌کردند (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۳۸۵).

۵-۲-۶ خطاب توأم به عقل و دل و تحریک وجدان

امام رضا (علیه‌السلام) برای تأثیر هر چه بیشتر سخن در طرف مقابل خود و رسیدن به درک همدلانه با او، همواره مطالب را نرم، ملایم و در قالبی موزون مطرح و از معانی و مفاهیم تند، رنج‌آور و ناراحت‌کننده خودداری می‌کرد. مهم‌تر اینکه، سخن نرم و ملایم ایشان همراه با ادب و اخلاق بود که خود جنبه سازنده و تربیتی داشت.

در مناظره‌های ایشان، آنچه جلوه این مهم را نشان می‌دهد، تمایل مخاطب برای ادامه بحث است. به‌وضوح می‌توان در مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) شاهد بود که صحبت‌های ایشان چنان در مخاطب تأثیر می‌گذاشت که وقتی آن حضرت، صحبت‌هایش را پایان می‌داد، مخاطب مشتاقانه به شنیدن مطالب بیشتر اصرار می‌کرد. سلیمان مروزی که یکی از مناظره‌کنندگان با امام بود، پس از شنیدن پاسخ امام (علیه‌السلام) در مورد بداء، مشتاقانه از ایشان خواست تا درباره آن توضیح بیشتری بدهد. (ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۱۵۹).

۶-۲-۶ مخاطب‌شناسی و عمل بر مقتضای فهم طرف مناظره

در احادیث دینی بیان شده است که وظیفه انبیا و امامان معصوم (علیهم‌السلام) این است که در گفت‌وگو با مردم، بر اساس استعداد عقلی آنها سخن بگویند، تا

مردم سخن آنان را درک کنند.

امام رضا (علیه‌السلام) نیز همواره این اصل را در مناظره‌های خود با رهبران ادیان مختلف رعایت می‌کرد. ایشان همیشه در مناظره‌ها و برخوردهای خویش متوجه طرف مقابل بود و بر اساس آن عمل می‌کرد. به‌عنوان نمونه، در برخورد با علمای ادیان دیگر، یا از روش عقلی و استدلالی بهره می‌گرفت و یا از روش نقل؛ یعنی ارجاع به کتاب‌های مقدس خودشان و اقوال بزرگان آنها. اما در مناظره با متکلمان اسلامی، علاوه بر توسل جستن به استدلال عقلی، از آیات قرآن و اقوال تاریخی بهره می‌گرفت؛ به‌طوری که در مناظره ایشان با سلیمان مروزی، مأمون، علی بن جهم و... شاهد این امر هستیم. (شجاعی گلپایگانی، ۱۳۷۳: ۱۶۰)

امام رضا (علیه‌السلام) با این شیوه، فهم درست از متون مقدس را یادآور می‌شدند و اینکه می‌توان با تمسک و تعمق در آیات قرآن، شبهات را برطرف ساخت. همچنین گاهی با آوردن نمونه از ادیان دیگر، فهم مطلب و استدلال را آسان‌تر می‌کردند. در مناظره با ابوقره زمانی که می‌گفت به ما گفته شده است همه کتاب‌ها روز قیامت می‌آیند، در حالی که مردم در یک صف برای پروردگار جهانیان ایستاده‌اند و نگاه می‌کنند تا اینکه آن کتاب‌ها به سوی او برمی‌گردند زیرا آنها قسمتی از او هستند و او جزئی از آنهاست پس به سوی او بر می‌گردند. امام می‌فرمایند: «تصارا گفتند که مسیح، روحی از خدا و جزئی از او بود و به سوی او باز می‌گردد. همچنین مجوسیان گفتند که آتش و خورشید جزئی از خدا هستند و به سوی او باز می‌گردند. در حالی که خدا برتر از همه این‌هاست که قابل تجزیه و یا مختلف باشد.» (طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۲: ۱۸۵).

۷-۲-۶ مستندگویی و تکیه بر دلایل متقن

احتجاج در بحث باید مستدل باشد؛ یعنی بیان مطالب، اخبار و آمار باید معتبر و مستند باشد و از مطالب دروغ و بی‌اساس که با منطق و عقل سازگار نیست، خودداری

شود. به موجب این اصل، نقل مطالب کذب و ضعیف، افزون بر اینکه از نظر اخلاقی درست نیست، ارزش مطلب و حیثیت گوینده آن را نیز خدشه‌دار می‌سازد. امام رضا (علیه‌السلام) در مناظره‌های خود، به این مقوله توجه شایانی داشت و ضمن بیان یک مطلب، طرف مناظره را به منبع آن ارجاع می‌داد؛ چنان‌که خود در تأکید بر این موضوع می‌فرمود: «أَلَيْسَ أَنْصَفُ النَّاسِ مَنْ حَاجَّ خَصْمَهُ بِمِلَّتِهِ وَبِكِتَابِهِ وَشَرِيْعَتِهِ» (آیا منصف‌ترین افراد کسی نیست که در مناظره با خصم خود، با کتاب و پیامبر و شریعت او به مناظره برخیزد؟) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹: ۸۰).

مناظره ایشان با رأس‌الجالتوت و سلیمان مروزی، نمونه برجسته این مدعاست. ایشان در مناظره با رأس‌الجالتوت، از وی پرسید: آیا مطالب مربوط به حزقیال پیامبر را در تورات دیده‌ای که پنج هزار نفر را پس از گذشت شصت‌سال از مرگشان زنده کرد؟ در این مناظره، برای اثبات نبوت حضرت رسول (صلی‌الله‌علیه‌وآله) یک بار وی را به کتاب اشعیا و بار دیگر به زبور داود ارجاع دادند. (ابن‌بابویه، ۱۴۰۴، ج ۱: ۲۳۰).

سلیمان مروزی در مناظره با امام رضا (علیه‌السلام) به شیوه جدل به مغالطه‌های جدلی می‌پرداخت، بی‌آنکه از روحیه انعطاف‌پذیری برخوردار باشد، اما امام رضا (علیه‌السلام) در مناظره با وی، به جای تکیه بر مغالطات جدلی، از دلایل محکم بهره می‌گرفت و با ورود به بحث از راه‌های مختلف، در عین آزاد گذاشتن رقیب در مناظره، سرانجام وی را به پذیرش سخنان خود الزام می‌فرمود. در این مناظره که پیرامون اراده خداوند سامان یافت، امام از سلیمان پرسید: «ای سلیمان! به من بگو آیا اراده فعل است یا چیزی دیگر؟» عرض کرد: «آری، اراده فعل است.» امام رضا (علیه‌السلام) فرمود: «پس اراده حادث است زیرا افعال همه حادثند.» سلیمان که خود را در تنگنا می‌دید، بار دیگر گفت: «اراده فعل نیست.» امام (علیه‌السلام) افزود: «در این صورت، باید گفت از ازل، هویت دیگری جز خدا با او همراه بوده است!» سلیمان، پاسخ داد: «اراده، همان انشاء و ایجاد است.» امام (علیه‌السلام) فرمودند: «سخنی که می‌گویی، همان سخن ضرار (ضرار بن عمرو در قرن دوم هجری می‌زیسته و فرقه ضاربه منسوب به اوست) و پیروان اوست که شما و یارانت آن را زشت و ناروا شمرده‌اید. ضرار بیان

داشته است که هر آنچه خداوند در آسمان، زمین، خشکی و دریا، از سگ، خوک، میمون، انسان و هر جنبنده دیگر آفریده، همگی حاکی از اراده خداوند بوده و تجسم اراده خدا که همان مخلوق است، زنده می‌شود، می‌میرد، راه می‌رود، می‌آشامد، زناشویی می‌کند، لذت می‌برد، ستم می‌کند، کار زشت انجام می‌دهد و کافر و مشرک می‌شود.» در این جا سلیمان بار دیگر مدعای خود را تغییر داد و عرض کرد: «اراده مانند شنیدن، دویدن و دانستن، یک صفت است.» بدین ترتیب، سلیمان آن‌گاه که از ارائه پاسخ درمانده شد، با تغییر دیدگاه خود از اراده حضرت حق به عنوان «صفت» و نه «فعل الهی» یاد کرد. امام رضا (علیه‌السلام) نیز متقابلاً مناظره را به روش دیگری ادامه داد. این امر نشان می‌دهد که مسئله یادشده تا چه حد برای امام (علیه‌السلام) روشن و مستدل بوده که وی به شیوه‌های گوناگون برهان خود را برای رقیب اقامه کرده است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰: ۳۳۳-۳۳۸).

۸-۲-۶ توجه به محتوای پیام گوینده

پرهیز از جدل و سفسطه از اصول مهم و ضوابط گفت‌وگو و حتی ارتباط و مفاهمه و تعامل با دیگران است. مهم‌تر اینکه به جای کوشش در تدارک پاسخ، باید در فهم کلام متکلم کوشید. بر این اساس می‌توان اذعان داشت، کسی می‌تواند در به‌کارگیری روش مناظره مهارت داشته باشد که طرف مقابل درک درستی از آنچه او احساس می‌کند و می‌خواهد منتقل کند، داشته باشد (مقامی، ۱۳۸۳: ۵۷) زیرا درک نکردن محتوای پیام گوینده مشکلی است که می‌تواند فرایند مناظره را به‌طور کلی از جریان اصلی خود دور کند.

امام رضا (علیه‌السلام) همواره در مناظره‌های خود به طرف مناظره لزوم درک و رعایت این اصل را گوشزد می‌کرد. برای مثال، به عمران صابئی فرمود: «أَخْبِرْكَ يَا عِمْرَانُ فَأَعْقِلْ مَا سَأَلْتُ عَنْهُ فَإِنَّهُ مِنْ أَعْمَاضِ مَا يَرِدُ عَلَى الْمَخْلُوقِينَ فِي مَسَائِلِهِمْ وَلَيْسَ يَفْهَمُهُ الْمُتَفَاوْتُ عَقْلَهُ، الْعَازِبُ عِلْمَهُ وَلَا يَعْجِزُ عَنْ فَهْمِهِ أَوْلُو الْعَقْلِ الْمُنْصِفُونَ.» (ای عمران! خبر می‌دهم تو را به آنچه پرسش کردی؛ لکن در آنچه به تو می‌گویم،

با تعقل بنگر و در آنچه پرسش کردی، فهم و عقل پیش آور؛ چرا که این مطلب غامض‌ترین و مشکل‌ترین مسائل و مطالبی است که بر مردم وارد می‌شود و کسانی که دارای عقل، فهم و ادراک ثابت نباشند و در عرصه جهل و نادانی دچار باشند، از فهم آن عاجز گردند، و کسانی که دارای عقل، انصاف، حق‌خواهی و حق‌شناسی باشند، از فهم بیچاره نیستند.) (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۲۵۷).

۶-۲-۹ قاطعیت در عین تواضع

در مناظره‌های حضرت رضا (علیه‌السلام) این اصل همیشه رعایت شده است و ما هیچ مناظره‌ای را نمی‌یابیم که حضرت نسبت به این امر بی‌توجه باشند؛ بلکه در هر مناظره و بحث و گفت‌وگو نسبت به مخاطبان تواضع داشته و با متانت تمام، سخنان طرف مقابل را می‌شنیدند. ولی حضرت در مقام پاسخ، روش خود را تغییر و با قاطعیت جواب می‌دادند تا شبهه‌ای برای مخاطبان باقی نماند.

در مناظره با جاثلیق وقتی حضرت از جاثلیق اعتراف گرفتند که حضرت عیسی (علیه‌السلام) به آمدن پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) بشارت داده است، رو به رأس‌الجالتوت کرد و فرمود: ای رأس‌الجالتوت سفر فلان را از زبور داود گوش کن. رأس‌الجالتوت گفت: خدا بر تو و خاندان تو مبارک گرداند! بخوان. پس حضرت سفر اول را از زبور داود، تلاوت کرد تا اینکه به نام‌های محمد، علی، فاطمه، حسن و حسین (علیهم‌السلام) رسید و فرمود: من از تو سؤال می‌کنم. ای رأس‌الجالتوت! به حق خدا بگو و گواهی بده که آیا این در زبور داود هست؟ و نترس! من همان امان و عهد ذمه که نسبت به جاثلیق دادم، به تو نیز دادم. در این هنگام رأس‌الجالتوت گفت: بله، عین این در زبور هست. در این هنگام حضرت فرمودند: به حق آیات ده‌گانه‌ای که خداوند بر موسی نازل کرده است! آیا صفت محمد، علی، فاطمه، حسن و حسین (علیهم‌السلام) را در حالی که عدل و فضل را به آنان نسبت داده است، در تورات می‌یابی؟ رأس‌الجالتوت پاسخ داد: بله، این گونه است و هر کس این مطلب را انکار کند، به پروردگار خویش و پیامبران او کافر گشته است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۹: ۷۷).

۲-۱۰ هدف اقناع و روشنگری؛ نه تحمیل و سوءاستفاده

وقتی طرف بحث دریابد که هدف ارتباط‌گر سوداگری و منفعت‌طلبی صرف نیست، ارتباط موفق‌تری برقرار می‌شود. امام رضا (علیه‌السلام) در مناظره با علمای اهل کتاب، با عدم تعصب در استناد به قرآن کریم و بیان استدلال‌هایی از کتاب‌های مورد وثوق طرف مناظره، به‌درستی هدف مناظره را روشنگری و عدم منفعت‌طلبی بیان کردند.

در مناظره امام رضا (علیه‌السلام) با جاثلیق، بزرگ علمای مسیحی، زمانی که آن حضرت استدلال‌های دقیق و علمی خویش را ارائه کردند و تناقض در افکار و عقاید جاثلیق، بر همگان آشکار شد، وی از ایشان درخواست کرد که از ادامه این بحث او را معاف فرماید. «يَا عَالِمُ الْمُسْلِمِينَ أَحَبُّ أَنْ تُعْفِيَنِي مِنْ أَمْرِ هَؤُلَاءِ، قَالَ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ: فَإِنَّا قَدْ فَعَلْنَا.» (حضرت هم که دلایل کافی را ارائه فرموده بودند، بحث را تا خرد کردن و تحقیر علمی وی در نظر همگان ادامه نداده و علاوه بر پذیرش درخواست جاثلیق، ادامه بحث را نیز به وی واگذار فرمودند) (ر.ک: طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۲: ۱۷۸-۱۸۶).

۷. آسیب‌شناسی چالش‌های کرسی‌های آزاداندیشی با تکیه بر مؤلفه‌های مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام)

منظور از آسیب در مسائل سیاسی و اجتماعی، ظهور عیب و نقص و خروج از وضع طبیعی و پیدایش تباهی است، چنان‌که آسیب یا معادل آن، آفت در زبان عربی به معنای عامل تباه‌کننده‌ای است که به چیزی اصابت کند: «الْأَفْئَةُ عَرَضٌ مَفْسِدٌ لِمَا أَصَابَ مِنْ شَيْءٍ.» (فراهیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۹۰)

بنابراین، منظور از آسیب‌شناسی، شناسایی عوامل پدیدآورنده اختلال در روند طبیعی و کارکردهای مورد انتظار هر امری است (دورکیم، ۱۳۷۳: ۷۴).

خواه ناخواه، مراد از آسیب‌شناسی کرسی‌های آزاداندیشی نیز شناخت عوامل و

متغیرهایی است که نظام کرسی‌های آزاداندیشی را از اصول و اهداف اصلی خود دور می‌سازد.

از آنجاکه آسیب‌شناسی مفهومی نظری است که همواره باید نسبت به یک عامل دیگر مانند وضع موجود، وضع مطلوب یا انتظارهای آرمانی بررسی و شناخته شود، به‌طور کلی باید چارچوپ و الگویی برای مطلوبیت و سنجش انحراف از معیار در نظر گرفت. از این‌رو، چون مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) از مؤلفه‌های ایده‌آل برای پرپایی مطلوب کرسی آزاداندیشی برخوردار است، معیار انحراف را از این زوایه بررسی و آسیب‌ها را شناسایی می‌کنیم.

به دیگر سخن، منظور از آسیب‌شناسی در این قسمت واکاوی و شناسایی آن دسته از عوامل مهم و مؤثری است که به‌دلیل عدم تطابق و سازگاری با مؤلفه‌های مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) به‌عنوان الگویی راهبردی برای کرسی‌های آزاداندیشی به‌وجود آمده و تداوم حیات آنها می‌تواند فرایند تحقق اهداف کرسی‌های آزاداندیشی را متوقف سازد یا به صورت محسوس کند و موانع و چالش‌هایی را ایجاد کند.

در ادامه به برخی از آسیب‌های مهم کرسی‌های آزاداندیشی به‌دلیل سازگاری نداشتن با مؤلفه‌های مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) - شرایط، روش‌ها و مبانی - می‌پردازیم.

۷-۱ آسیب‌شناسی شرایط برپایی کرسی‌های آزاداندیشی

۷-۱-۱ التزام‌نداشتن به چارچوپ بحث و موضوع

در کرسی‌های آزاداندیشی موضوع بحث باید مشخص باشد تا گفت‌وگو و مناظره بر اساس شایدها و گمان‌ها صورت نگیرد. خداوند متعال در آیاتی چند از قرآن کریم نیز مناظره و جدالی را مجاز و روا می‌داند که بر اساس دانش و برهان باشد؛ مانند: «إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَّا هُمْ بِبَالِغِيهِ.»

(آنان که در آیات خدا بی‌هیچ حجت و برهان که داشته باشند، راه انکار و جدل پیمایند، جز تکبر و نخوت (و قصد ریاست) چیزی در دل ندارند که به آن نیز نخواهند رسید) (غافر/ ۵۶).

رعایت نکردن محدوده بحث یکی از مشکلات مهم برگزاری موفق کرسی‌های آزاداندیشی است. در بیشتر کرسی‌های آزاداندیشی، طرفین بحث در طی جلسه خود را ملزم به رعایت چارچوب بحث نمی‌دانند و به دلایلی نظیر سیاست‌زدگی، تعصب بی‌جا، منفعت‌طلبی و... از محدوده بحث طفره می‌روند و کرسی را از مسیر اصلی خود منحرف می‌کنند و آن را به حاشیه می‌کشند.

۲-۱۷ کلیشه‌ای شدن مباحث و روز آمد نبودن

یکی از مصائب و مشکلات کرسی‌های آزاداندیشی، به‌روز نبودن و کلیشه‌ای شدن مباحث است که فرایند برگزاری کرسی‌ها را تهدید می‌کند. از عوامل اصلی بروز این آسیب، اهتمام‌نداشتن به موضوعات جدید، سردرگمی در گزینش و اولویت‌بندی موضوعات روز و مورد نیاز جامعه و در نتیجه رفتن به سراغ موضوعات بی‌اولویت، تکراری و فاقد کاربرد است.

۳-۱۷ مدیریت نادرست کرسی‌های آزاداندیشی

مدیریت ناصحیح کرسی‌ها خطری است که فرایند برگزاری آن را با چالش جدی مواجه می‌کند، زیرا هر کاری بدون مدیریت و هدایت صحیح و برنامه‌ریزی روشن به مقصود و اهداف مورد نظر نمی‌رسد.

هدف از راه‌اندازی این کرسی‌ها، ایجاد فضای باز آزاداندیشی و تبادل فکر و اندیشه در محیطی علمی و به دور از هیاهو و جنجال‌های سیاسی است که به جریان آزاد انتقال فکر و دانش می‌انجامد و فضای گفت‌وگو را در جامعه ترویج می‌کند. این هدف تنها در سایه مدیریت صحیح به ثمر می‌رسد، اما اگر کرسی‌ها به شکل صحیح مدیریت

و هدایت نشوند، نه تنها این هدف تحقق نخواهد یافت، بلکه زمینه تخریب و انحراف جریان آزاد فکر و اندیشه فراهم خواهد شد.

۷-۱-۴ ناکارآمدی و نداشتن نتیجه

بسیاری از کرسی‌های آزاداندیشی سیال و شناور و بدون مقدمه و مؤخره به صورت تک‌برنامه‌هایی بدون تداوم جلو می‌روند و در بسیاری موارد مشاهده می‌شود نتیجه مشخصی از مباحث گرفته نمی‌شود و در برنامه‌های بعدی نیز مسئله تداوم می‌یابد، مباحث عملاً شروع شده، در جلسات پی‌گرفته نمی‌شود و جمع‌بندی مناسبی در این زمینه صورت نمی‌گیرد. از سوی دیگر، در صورت به‌دست‌آمدن نتایج، کارایی لازم را برای جامعه ندارند.

۷-۱-۵ رعایت نکردن نظم منطقی گفتار

نبود ارتباط معنایی میان الفاظ گفتار یکی دیگر از آسیب‌های کرسی‌های آزاداندیشی است. در بسیاری از این کرسی‌ها طرفین بحث در هنگام مباحثه، سیر اصولی مباحث و نظم منطقی گفتار را رعایت نمی‌کنند و مباحثشان، عنوان، دسته‌بندی، تحلیل و جمع‌بندی و پایان مناسبی ندارد. در نتیجه، فهم و درک درستی از مباحثه حاصل نمی‌شود.

۷-۱-۶ نبود بستر فرهنگی

نبود زیرساخت‌های فرهنگی لازم، از موانع جدی برای تحقق کرسی‌های آزاداندیشی است. تحقق این مسئله یک مسئله فرهنگی است و باید از طریق فرهنگ‌سازی نهادینه شود و تحقق یابد. در این بخش مشکلات بسیاری وجود دارد و اقدامی به‌منظور فرهنگ‌سازی در این زمینه از سوی نهادهای مسئول صورت نگرفته است. برای نمونه، رسانه‌ها، نهادهای علمی و آموزشی، سیاسی و اجتماعی به‌ویژه نهاد خانواده، نهاد حکومت، نهاد دین، نهاد تعلیم و تربیت و حتی نهاد اقتصاد - که وظیفه مهمی در

این زمینه دارند- نتوانسته اند فضای مناسبی برای برگزاری گفت‌ووشنودها و میزگردهای فکری و حتی سیاسی پدید آورند و گامی مؤثر در این زمینه بردارند.

شاید بتوان گفت تحقق بخشی به فرهنگ گفت‌ووشنود و تحمل یکدیگر، در صدر مسائل مربوط به بسترسازی فرهنگی قرار دارد. در جامعه علمی و فرهنگی ما هنوز افراد نمی‌دانند چگونه با یکدیگر گفت‌ووشنود داشته باشند. در نتیجه، توان تحقق ایده کرسی‌های آزاداندیشی را ندارند. بنابراین، تحقق کرسی‌های آزاداندیشی و نظریه‌پردازی منوط به ایجاد بستر فرهنگی مناسب است، در غیر این صورت نمی‌توان تحقق آن را انتظار داشت.

۷-۲ آسیب‌شناسی روش‌ها و مبانی کرسی‌های آزاداندیشی

۷-۲-۱ تجزیه و جمود فکری

یکی از ضعف‌های عمده کرسی‌های آزاداندیشی، نبود حاکمیت روح آزاداندیشی و جمود فکری در این برنامه‌هاست. متأسفانه در این کرسی‌ها به مخاطبان برنامه فرصت تأمل و بحث آزادانه در موضوع مورد نظر داده نمی‌شود.

۷-۲-۲ ضیق صدر

یکی دیگر از چالش‌های کرسی‌های آزاداندیشی، ضیق صدر و نبود فرهنگ تحمل‌پذیری نظر و دیدگاه دیگران است که موجب نادیده گرفتن دیدگاه‌های مخالف و متفاوت، کم‌ظرفیتی، تحجیر در تصمیم‌گیری، درماندگی و رفتار نادرست می‌شود. در واقع، کرسی‌های آزاداندیشی بدون سعه صدر و صبر و حلم، به نتیجه مطلوب نمی‌رسند و کارآیی لازم را نخواهند داشت.

۷-۲-۳ عدم احترام و تکریم متقابل

یکی از اصول اخلاقی مهم که در کرسی‌های آزاداندیشی به آن توجه کافی نشده و مشکلات فراگیری را به همراه داشته، احترام و تکریم متقابل است.

هرگونه بی‌احترامی و تمسخر می‌تواند واکنش منفی را به دنبال داشته باشد و اجازه نزدیکی و همفکری و همدلی را ندهد. چنین شیوه‌ای از نظر اسلام و قرآن مذموم و همان جدال باطل و مذموم است. «وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنذِرُوا هُزُوًا» (و ما رسولان را جز برای بشارت و ترسانیدن نمی‌فرستیم و کافران با سخنان بیهوده باطل می‌خواهند جدل کرده و حق را پایمال کنند، و آیات مرا و آنچه برای تنبیه و اندازشان آمد به استهزا گرفتند.) (کهف/ ۵۶).

۴-۲-۷ تعصب بی‌جا

یکی از آفات مناظره و کرسی‌های آزاداندیشی تعصب بی‌جاست. این مسئله آسیب‌های جدی را بر پیکره کرسی‌های آزاداندیشی وارد ساخته است. امام علی (علیه‌السلام) می‌فرمایند: «شیطان رهبر متعصب‌هاست.» (نهج البلاغه، ۱۳۹۰، خ ۱۹۲: ۳۴۲). آفت مناظره‌ای که از این مجرا پیش رود چیزی جز عدم پذیرش حق نیست. در بسیاری موارد مشاهده می‌شود که طرفین کرسی به دلیل احساساتی‌شدن و تعصبات بی‌جا حدّ اخلاق را رعایت نکرده و به سرکوب نظر مخالف می‌پردازند، در حالی که این امر مانع سخن گفتن آزادانه طرف مقابل و جنجالی‌شدن فضای مناظره می‌شود.

۶-۲-۷ عدم ذکر منبع و مستندگویی

لازم است در کرسی‌های آزاداندیشی، دوطرف گفت‌وگو نسبت به موضوع، از علم و آگاهی لازم و کافی برخوردار باشند زیرا هدف از گفت‌وگوها و مناظره‌های پسندیده، واکاوی افکار و آراء، دستیابی به حقیقت، روشنگری و ایجاد تفاهم علمی و عملی است.

خداوند نیز در قرآن بیان می‌دارد: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَّرِيدٍ» (از مردم کسی هست که از جهل و نادانی در کار خدا جدل کند و از پی هر شیطان گمراه کننده‌ای برود). (حج/۳).

اما متأسفانه حاکمیت فضای بی‌استدلالی، اظهار نظرهای هیجانی، احساسی و فاقد استناد، منجر به عدم تحقق اصل آزاداندیشی در این کرسی‌ها شده است. گاه مشاهده می‌شود به دلایل مختلف همچون مطالعه ناکافی، اشراف‌نداشتن به موضوعات مطرح شده و ... جلسات کرسی‌ها به سمت هیجانی یا احساسی شدن نظرها پیش رفته و راه را برای انحراف از موضوع اصلی هموار می‌کند.

۷-۲-۷ نقد شخصیت به جای نقد استدلال

یکی از موارد آسیب‌پذیری کرسی‌های آزاداندیشی، تخریب و نقد شخصیت افراد به جای نقد استدلال است که سبب می‌شود جلسات کرسی از حق‌مداری خارج شود و از شکل یک مباحثه علمی، به یک دعوی شخصی تنزل یابد.

امام علی (علیه‌السلام) بیان می‌دارد «أَنْظُرُ إِلَى مَا قَالَ وَلَا تَنْظُرُ إِلَى مَنْ قَالَ» (به محتوا و مطلب بنگرید نه به گوینده آن) (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق: ۷۴۴) ما را به رعایت این اصل هدایت می‌کند.

۸-۲-۷ تندخویی جایگزین نرم‌خویی

در کرسی‌های آزاداندیشی اغلب از لحن تند، رنج‌آور و ناراحت‌کننده بهره گرفته می‌شود به گونه‌ای که این نوع سخن‌گفتن جایگزین جملات و سخنان نرم و خطاب توأم با دل شده است که زبنده این کرسی‌ها نیست. حال آنکه یکی از شرایط معنوی بلاغت و نفوذ کلام در مناظره استفاده از سخن نرم و آهنگ گرم است. تأثیر این شیوه تا بدانجاست که خداوند، موسی و هارون را در برخورد با فرعون ملزم به رعایت این شیوه می‌کند: «...قَوْلًا لِّئِنَّا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى» (با نرمی سخن بگوئید،

شاید متذکر شود و از عذاب خداوند بیم یابد) (طه/ ۴۴). در جای دیگر، در رمز موفقیت پیامبر (صلی الله علیه و آله) می فرماید: «...وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ» (اگر خشن و دل سخت می بودی، مردم از اطراف تو پراکنده می شدند).

۷-۲-۹ بی توجهی به محتوای پیام گوینده

شنونده در کرسی های آزاداندیشی به جای توجه و دریافت صحیح محتوای پیام گوینده، در تلاش برای تدارک پاسخ به هر شکل ممکن است و تمام حواس خود را بر عیب یابی کلام متکلم و پاسخ دادن به او متمرکز می کند، لذا از درک حقیقت سخن او غافل مانده و شاخه های انحرافی به گفت و گو تحمیل می شود.

نتیجه گیری

با واکاوی مؤلفه های گفتمان مبتنی بر آزاداندیشی در مناظره های رضوی، به عنوان الگویی آرمانی برای آسیب شناسی چالش ها و موانع تحقق کرسی های آزاد اندیشی، نتایج زیر به دست آمد:

۱. کرسی آزاداندیشی به معنای ایجاد فضایی برای طرح نظرها و اندیشه های گوناگون درباره مباحث مختلف، از جمله موضوعات بنیادی است که برای نخستین بار رهبر انقلاب بر آن تأکید کردند. این کرسی ها در قالب های مختلفی برگزار می شود که مناسب ترین قالب برای آن، بحث و مناظره است.

۲. کرسی های آزاداندیشی برخلاف انتظار، آن گونه که باید تحقق نیافته و به جایگاه شایسته خود نرسیده است. اصلی ترین عامل تحقق نیافتن این کرسی ها، نبود الگویی راهبردی مبتنی بر آموزه های اسلامی است تا با پیروی از آن، آسیب ها و چالش های موجود در مسیر تحقق کرسی های آزاداندیشی، شناسایی و نتایج مطلوب از آن ارائه گردد.

۳. با اذعان به اینکه مناظره مناسب‌ترین قالب برای برپایی کرسی‌های آزاداندیشی است، بهترین الگو در زمینه برگزاری مطلوب این کرسی‌ها، مناظره‌های منحصربه‌فرد امام رضا (علیه‌السلام) با بزرگان ادیان و مذاهب است.

۴. امام رضا (علیه‌السلام) در مناظره‌های خود، با بهره‌گیری از مؤلفه‌هایی کارآمد، گام‌هایی مؤثر برای رفع اختلاف‌ها و آشکارساختن نواقص موجود در ادیان تحریف‌شده و اثبات حقانیت اسلام برداشته است که با تبیین آنها می‌توان به الگویی راهبردی برای کرسی‌های آزاداندیشی دست یافت.

۵. مؤلفه‌های مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) به دو بخش اصلی تقسیم می‌شود:

الف) شرایط مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام): ۱. مشخص بودن موضوع مناظره و چارچوب بحث، ۲. مدیریت و سازماندهی صحیح جلسه مناظره ۳. به‌روز بودن و کارآمدی موضوع مناظره، ۴. نظم منطقی و ساماندهی علمی مباحث، ۵. ارائه نتیجه مطلوب، ۶. بستر فرهنگی مناسب برای آزاداندیشی و مناظره.

ب) اصول و روش مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام): ۱. آزادی بیان و اندیشه، ۲. داشتن سعه صدر و تحمل عقاید و آرای دیگران، ۳. پایبندی به اصول و ضوابط اخلاقی نظیر پرهیز از تعصب، احترام و تکریم متقابل، رعایت عدالت و انصاف، ۴. خودداری از نقد شخصیت افراد به‌جای نقد استدلال، ۵. خطاب توأم با عقل و دل و تحریک وجدان، ۶. مخاطب‌شناسی و عمل بر مقتضای فهم طرف مناظره، ۷. مستندگویی و تکیه بر دلایل متقن، ۸. توجه به محتوای پیام گوینده، ۹. قاطعیت در عین تواضع، ۱۰. هدف اقناع و روشنگری، نه تحمیل و سوءاستفاده.

۶. مهم‌ترین آسیب‌های کرسی‌های آزاداندیشی به‌دلیل سازگاری‌نداشتن با مؤلفه‌های مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) - شرایط، روش‌ها و مبانی - بدین شرح است:

الف) آسیب‌شناسی شرایط برپایی کرسی‌های آزاداندیشی: ۱. التزام‌نداشتن به

محدوده بحث ۲. کلیشه‌ای شدن مباحث و عدم روزآمدی ۳. مدیریت نادرست کرسی‌های آزاداندیشی ۴. ناکارآمدی و فقدان نتیجه ۵. رعایت نکردن نظم منطقی گفتار، ۶. نبودِ بستر فرهنگی.

ب) آسیب‌شناسی روش‌ها و مبانی کرسی‌های آزاداندیشی: ۱. تحجر و جمود فکری، ۲. ضیق صدر، ۳. عدم احترام و تکریم متقابل ۴. تعصب بی‌جا، ۵. افراط و تفریط، ۶. ذکر نکردن منبع و مستندگویی، ۷. تخریب شخصیت، ۸. تندخویی، ۹. بی‌توجهی به محتوای پیام گوینده.

شایان ذکر است، چنانچه مؤلفه‌های مناظره‌های امام رضا (علیه‌السلام) در برپایی کرسی‌های آزاداندیشی به‌کار گرفته و رعایت شود، چالش‌های بیان‌شده رفع و بستر شکوفایی و افزایش بهره‌وری کرسی‌های آزاداندیشی فراهم می‌شود و به دستیابی این کرسی‌ها به جایگاه شایسته خود کمک شایانی می‌کند.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۰۴ق). *عیون اخبار الرضا (ع)*. مترجم: محمدباقر آقاجنیفی. تهران: علمیه اسلامیة.
- _____ (۱۳۷۳). *عیون اخبار الرضا (ع)*. مترجم: حمیدرضا مستفید و علی اکبر غفاری. تهران: صدوق.
- بستانی، بطرس. (۱۹۸۷). *محیط المحيط*. ترجمه قاموس مطول اللغة العربية. لبنان: مكتبة ناشرون.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۴۱۰ق). *غرر الحکم و درر الکلم (مجموعه من کلمات و حکم الإمام علی (ع))*. قم: دارالکتاب الإسلامی.
- جعفریان، رسول. (۱۳۸۳). *حیات فکری و سیاسی امامان شیعه (ع)*. قم: انصاریان.
- حجتی، سیدمحمدباقر. (۱۳۸۷). *آداب تعلیم و تعلم در اسلام*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی. چاپ سی ام.
- خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۱). پاسخ به نامه جمعی از دانش آموختگان و پژوهشگران حوزه علمیه در مورد کرسی‌های نظریه‌پردازی. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای. ۱۳۹۰/۷/۱۳. مشاهده شده در تاریخ ۱۳۹۳/۴/۲۰، <http://farsi.khamenei.ir/message-content?id=290>
- _____ (۱۳۸۴الف). بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار کارگزاران نظام. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای. ۱۳۹۰/۷/۱۳. مشاهده شده در تاریخ ۱۳۹۳/۴/۲۰، <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=318>
- _____ (۱۳۸۴ب). بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار رئیس‌جمهور و هیئت وزیران. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای. ۱۳۹۰/۷/۱۳. مشاهده شده در تاریخ ۱۳۹۳/۴/۲۰، <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=304>
- _____ (۱۳۸۶). بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار جمعی از اساتید، فضلا، مبلغان و پژوهشگران حوزه‌های علمیه کشور. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای. ۱۳۹۰/۷/۱۳. مشاهده شده در تاریخ ۱۳۹۳/۴/۲۰، <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3412>
- _____ (۱۳۸۸). بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار جمعی از نخبگان علمی کشور. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۷/۱۳، مشاهده شده در تاریخ ۱۳۹۳/۴/۲۰، <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8292>
- _____ (۱۳۸۹). بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار دانشجویان در یازدهمین روز ماه رمضان. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای. ۱۳۹۰/۷/۱۳. مشاهده شده در تاریخ ۱۳۹۳/۴/۲۰، <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=9925>
- _____ (۱۳۹۰). بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار جمعی از نخبگان و برگزیدگان علمی. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای. ۱۳۹۰/۷/۱۳. مشاهده شده در تاریخ ۱۳۹۳/۴/۲۰، <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17466>

- خبرنامه دانشجو. (۱۳۹۰). «نباید از آزادی ترسید و از مناظره گریخت». ش ۶۶. هفته چهارم. مهرماه.
- درخشه، جلال؛ سیدمهدی حسینی فائق. (۱۳۹۱). سیاست و حکومت در سیره امام رضا(ع). تهران: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا(ع).
- دورکیم، امیل. (۱۳۷۳). قواعد و روش جامعه‌شناسی. مترجم: علی محمد کاردان. تهران: دانشگاه تهران.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۳۱). لغت‌نامه. دانشگاه تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.
- راغب اصفهانی، ابی القاسم. (۱۴۱۸ق). معجم مفردات الفاظ قران کریم. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- سبحانی، جعفر. (۱۴۱۱ق). الملل و النحل. قم: لجنة الادارة الحوزة العلمیه.
- شجاعی گلپایگانی، سیدزین العابدین. (۱۳۷۳). زندگانی حضرت علی بن موسی الرضا(ع). قم: مصطفی.
- شرتونی، سعید. (۱۹۹۳م). اقرب الموارد فی فصیح العربیه و الشوارد. چاپ دوم. لبنان: مکتبه لبنان.
- صادقیان، محمد. (۱۳۸۸). «نگاهی به شیوه مناظره امام رضا (ع) با بزرگان ادیان». مجله مشکوه. ش ۱۰۲. صص: ۶۰-۷۶.
- طبرسی، احمد بن علی. (۱۹۶۶م). الاحتجاج. نجف: دارالنعمان.
- _____ (۱۳۸۶). الاحتجاج. نجف: للطباعة و النشر.
- طبرسی، حسن بن فضل. (۱۳۳۸). اعلام الوری باعلام الهدی. تهران: المکتبه العلمیه الاسلامیه.
- طوسی، خواجه نصیر. (۱۳۶۱). اساس الاقتباس. چاپ پنجم. تهران: دانشگاه تهران.
- عصیری، سیدمجتبی. (۱۳۸۹). آداب مناظره با وهابیت. بی جا: رشید.
- عطاردی، عزیزالله. (۱۴۰۶ق). مسند الامام الرضا(ع). مشهد: آستان قدس رضوی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۴ق). العین. قم: مؤسسه میلاد.
- گنجور، مهدی؛ بیدهندی، محمد. (۱۳۹۰). «امام رضا (ع) و الگوی رفتار ارتباطی با پیروان سایر ادیان و مذاهب: مسئله پلورالیسم دینی هنجاری در فرهنگ رضوی». فصلنامه شیعه شناسی. سال نهم. ش ۳۴. صص: ۲۱۵-۲۵۰.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحار الانوار. چاپ سوم. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
- مجیدی، حسن. (۱۳۹۲). «تحلیل گفتمان مناظره های امام رضا (ع)». فصلنامه فرهنگ رضوی. سال اول. ش ۲. صص: ۹-۳۹.
- معین، محمد. (۱۳۶۳). فرهنگ فارسی. چاپ چهارم. تهران: امیرکبیر.
- مقامی، حمید. (۱۳۸۳). بررسی فرایند ارتباط کلامی و مبانی آن در تعلیم و تربیت اسلامی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه اصفهان.